

ARTYKUŁ POGŁĄDOWY/REVIEW PAPER

Otrzymano/Submitted: 23.11.2015 • Zaakceptowano/Accepted: 12.12.2015

© Akademia Medycyny

Religie Świata a transplantacje Część 1. Poglądy kościołów chrześcijańskich na problematykę transplantacji narządów i tkanek

Religions of the World and transplants Part 1. The views of the Christian churches on issues associated with transplantation of organs and tissues

Michał Mandecki

Zakład Ratownictwa i Medycyny Katastrof, Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny
im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

*Każdy człowiek ma do uiszczenia niezwykle dług,
a mianowicie – za życie odplacić musi życiem.
Albert Schweitzer*

Streszczenie

Odkąd w 1954 roku w Bostonie Joseph Murray i John Merrill dokonali pierwszej udanej transplantacji nerki, transplantologia rozwija się w imponującym tempie, pozwalając na leczenie coraz to większej liczby śmiertelnych chorób oraz urazów powodujących trwale dysfunkcje u poszkodowanych. Sukcesy terapeutyczne i mnogość uratowanych istnień ludzkich są dowodem niezwykłego kunsztu zespołów terapeutycznych oraz niebywałego rozwoju techniki medycznej. Lecz transplantacje to nie tylko personel medyczny i sprzęt, ale przede wszystkim dawcy i biorcy narządów, dlatego też w analizie transplantacji i transplantologii należy uwzględnić jego społeczny odbiór, postawy względem nich oraz czynniki je determinujące, jak np.: wyznawana w danej społeczności wiara i jej poglądy na temat dawstwa narządów. Praca ta stanowi syntetyczny przegląd informacji na temat poglądów kościołów chrześcijańskich na problematykę transplantacji narządów i tkanek. *Anestezjologia i Ratownictwo 2015; 9: 370-375.*

Słowa kluczowe: religia, kościół, chrześcijaństwo, transplantacja, narządy i tkanki

Abstract

Since 1954 when Joseph Murray and John Merrill performed the first successful kidney transplant in Boston, the transplantation has been developing at an impressive pace, allowing for the treatment of more and more cases of fatal diseases and injuries responsible for the permanent dysfunction of the victims. Successful therapy, as well as a multitude of human beings saved have become the proof for extraordinary craftsmanship of the therapeutic teams and the unprecedented development of medical technology. But transplants are not only dependent on the medical personnel and equipment, but most of all, an organ donors and recipients, and therefore when analysing the phenomena of the transplantation and transplant in terms of their public perception, attitudes, and the factors determining them, such as faith that is being professed in the community and its views on organ donation should be taken into consideration. The following work provides a synthetic

review of the views of the Christian churches on issues associated with transplantation of organs and tissues. *Anestezjologia i Ratownictwo 2015; 9: 370-375.*

Keywords: religion, church, Christianity, transplantation, organs and tissues, opinion

Wstęp

Podstawową i charakterystyczną cechą wszystkich kościołów chrześcijańskich niezależnie od tego, do jakiego obrządku należą, jest wiara w zbawienie, do którego wierni dążą poprzez postępowanie zgodne z nauką Chrystusa oraz przyjmując owoce jego krzyżowej śmierci. Jednolitym jest również pojmowanie miłości jako podstawowej zasady etycznej. Przez wieki swojego istnienia chrześcijaństwo uległo wielu rozpadom i podziałom, co spowodowało, iż wymienione powyżej cechy wspólne ostały się jedynie jako trzon wiary wspólnoty chrześcijańskiej otoczony elementami specyficznymi dla określonego obrządku. Różnice pomiędzy poszczególnymi Kościołami wspólnoty Chrześcijańskiej mają wpływ na odmienne postrzeganie niektórych elementów składowych wiary i struktury kościoła np.: zwierzchnictwo papieża, temat posługi kapłańskiej kobiet, czy stanowiska poszczególnych Kościołów wobec tematyki transplantologii i transplantacji w szerokim tego słowa znaczeniu.

Stanowisko kościoła katolickiego

Stanowisko Kościoła Katolickiego względem transplantologii i transplantacji prezentuje Katechizm Kościoła Katolickiego będący oficjalną wykładnią doktryny wiary i moralności Kościoła Katolickiego, w który przeczytać można, iż: *przeszczep narządów zgodny jest z prawem moralnym, jeśli fizyczne i psychiczne niebezpieczeństwa, jakie ponosi dawca, są proporcjonalne do pożądanego dobra biorcy. Oddawanie narządów po śmierci jest czynem szlachetnym i godnym pochwały; należy do niego zachęcać, ponieważ jest przejawem wielkodusznej solidarności. Moralnie nie do przyjęcia jest pobranie narządów, jeśli dawca lub jego bliscy, mający do tego prawo, nie udzielają na to wyraźnej zgody. Jest rzeczą moralnie niedopuszczalną bezpośrednio powodowanie trwałego kalectwa lub śmierci jednej istoty ludzkiej, nawet gdyby to miało przedłużyć życie innych osób [1].* Jak wskazuje powyższy fragment, dozwolone są wszelkie praktyki transplantacyjne, które nie naruszają godności osoby ludzkiej,

nie powodują jej umyślnej śmierci jak również, nie godzą w prawo jednostki do sprzeciwu wobec pobrania narządów po jej śmierci. Pogląd Kościoła Katolickiego na temat transplantacji narządów i tkanek ewoluował poprzez lata uważnie podążając za zmieniającą się rzeczywistością. Już w 1956 roku Papież Pius XII wypowiedział się pozytywnie o możliwości oddania organów dla potrzeb ratowania życia innej osoby twierdząc, iż *człowiek może wyrazić wolę zadysponowania swoim ciałem dla celów użytecznych, moralnie bez zarzutu czy wręcz szlachetnych, które są wyrazem pomocy chorym i cierpiącym [2].* Wielokrotnie także tematykę transplantologii i transplantacji narządów i tkanek podejmował Jan Paweł II. 20 czerwca 1991 roku przemawiając do uczestników I Międzynarodowego Kongresu na temat przeszczepów narządów dał wyraźnie znać, iż stosunek Kościoła Katolickiego do tematyki transplantacji narządów powinien być jak najbardziej pozytywny. W przemówieniu skierowanym do uczestników kongresu Jan Paweł II powiedział między innymi: *Powinniśmy radować się zatem, że medycyna w służbie życiu ludzkiemu, odnalazła w przeszczepianiu narządów nowy sposób służenia rodzinie człowieczej w sposób przywracający i chroniący fundamentalne dobro każdego człowieka [3].* Kolejnym bardzo znaczącym a opierającym się na wypowiedziach Piusa XII i Jana Pawła II dokumentem potwierdzającym przychylność Kościoła Katolickiego względem transplantacji narządów i tkanek jest dokument Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, *Carta degli operatori sanitari* (Karta pracowników służby zdrowia) z roku 1994, będący niewątpliwie syntezą nauczania moralnego Kościoła w materii transplantacji. W numerach od 83 do 91 znajdujemy kryteria, które powinny regulować, z punktu widzenia moralnego, transplantację organów. *Dokument ten wyraża jasną akceptację wartości moralnej oraz słuszności tej praktyki lekarskiej (nr 83), przy zachowaniu jednak pewnych wymogów w odniesieniu do osoby dawcy jak i do przeszczepianych organów [4].* Jan Paweł II kontynuuje swe rozważania na temat transplantacji w Encyklice *Evangelium Vita* z roku 1995, gdzie podkreśla wagę *heroizmu dnia codziennego, na który składają się małe i wielkie gesty*

bezinteresowności, umacniające autentyczną kulturę życia. Pośród tych gestów na szczególne uznanie zasługuje oddawanie organów, zgodnie z wymogami etyki, w celu ratowania zdrowia, a nawet życia chorym, pozbawionym niekiedy wszelkiej nadziei [5]. Kolejnym niezwykle znaczącym dokumentem świadczącym o stosunku pozytywnym Kościoła Katolickiego jest przesłanie, jakie skierował Jan Paweł II w roku 2000 do uczestników Międzynarodowego Kongresu Transplantologicznego w Rzymie. W przesłaniu tym Papież między innymi podkreśla wcześniej już przez siebie wypowiedziane słowa, iż *każdy przeszczep organu ma swoje źródło w decyzji o wielkiej wartości etycznej, a mianowicie decyzji zaofiarowania za darmo części własnego ciała drugiej osobie dla jej zdrowia i dobrego samopoczucia* [6]. Jak podkreśla dalej Papież *szlachetność takiego gestu polega na tym, że jest on prawdziwym aktem miłości* [6]. W wystąpieniu tym Jan Paweł II podkreśla też z całą stanowczością, iż działania na niwie transplantologicznej winny być etycznie i moralnie zgodne z nauką kościoła, dbać o dobro jednostki, jej godność oraz chronić życie ludzkie. Wypowiedź ta zawiera także kryteria oceny moralnej, jakimi powinni współcześni kierować się względem transplantacji, jak również rozwinięcie problematyki szczegółowej związanej z dawstwem narządów i transplantologią. Ważnym w świetle ogólnej przychylności Kościoła Katolickiego względem transplantacji narządów i tkanek jako metody terapeutycznej jest podkreślenie także pełnej akceptacji medycznej definicji śmierci jednostki jako śmierci mózgu. Kryterium to zostało oficjalnie przyjęte poprzez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Ochrony Zdrowia, która w dokumencie *Karta pracowników służby zdrowia*, wydanym w Rzymie w 1995 r. (w niniejszej pracy mowa jest dwukrotnie o dokumencie *Karta pracowników służby zdrowia*, przy czym pojawiają się przy tej okazji dwie przypisane temu wydarzeniu daty, wynika to z faktu stosowania rozbieżnej chronologii przez cytowane źródła: data 1994 r., jest datą uchwalenia dokumentu, rok 1995 jego wydania) uchwaliła, iż: *Aby osoba była uważana za zmarłą wystarczające jest stwierdzenie śmierci mózgowej dawcy, która polega na nieodwracalnym ustaniu wszystkich funkcji mózgu. Gdy całkowita śmierć mózgu jest stwierdzona z pewnością, to znaczy po odpowiedniej weryfikacji, można przystąpić do pobrania narządów, jak również do sztucznego zastąpienia funkcji organizmu, by zachować przy życiu funkcje narządów ze względu na przeszczep* [7].

Stanowisko kościoła anglikańskiego

Wspólnota Anglikańska (*The Anglican Communion*) na świecie liczy około siedemdziesięciu siedmiu milionów wiernych zrzeszonych w trzydziestu ośmiu autonomicznych prowincjach kościelnych. *Kościółem-Matką i zarazem najbardziej znaczącym, chociaż nie najliczniejszym Kościołem anglikańskim jest Kościół Anglii (Church of England)* [8]. Do Wspólnoty Anglikańskiej należą: Kościół Anglii, Kościół Irlandii, Kościół Episkopalny w USA, Kościół Anglikański Australii oraz szereg pomniejszych niezależnych kościołów powstałych w dawnych koloniach korony brytyjskiej. Kościół Anglikański stanowi swego rodzaju „pomost” pomiędzy protestantyzmem a katolicyzmem, a to za sprawą związków łączących go zarówno z jednym jak i drugim kościołem, gdyż powstał on w tradycji protestanckiej, lecz teologicznie w znacznym stopniu związany jest z katolicyzmem. W myśl nauki kościoła anglikańskiego wierni wierzący w Chrystusa powinni służyć swym bliźnim pomocą zarówno za życia jak i po śmierci, jeśli jest to możliwe, a taką możliwość daje darowanie narządów do przeszczepu. Dawstwo narządów jest najwyższym darem i *aktem altruizmu działaniem powodowanym współczuciem i poczuciem społecznej odpowiedzialności* [9]. Kościół anglikański popiera więc i namawia swych wiernych do oddania narządów do transplantacji wskazując jednocześnie na konieczność zachowania aspektów prawnych jak i etycznych (orzeczenie śmierci mózgu, poszanowanie ciała ludzkiego i organów).

Stanowisko kościoła protestanckiego

Protestantyzm jest religią chrześcijańską, której podwalin poszukiwać należy w Kościele rzymskokatolickim, gdyż wyodrębnił się on poprzez ruchy reformatorskie rozpoczęte w XVI wieku za sprawą wystąpienia Marcina Lutra. Podstawowe założenia teologii protestanckiej zostały wyrażone w pięciu zasadach, które obowiązują we wszystkich kościołach chrześcijańskich należących do tej gałęzi. Są to:

- *sola scriptura* – jedynie Pismo Święte stanowi autorytet w sprawach wiary i praktyki chrześcijańskiej,
- *solus Christus* – jedynie Jezus Chrystus, jako prawdziwy Bóg i prawdziwy człowiek, jest pośrednikiem między obojgiem,
- *sola gratia et sola fide* – jedynie łaska Boża jest podstawą usprawiedliwienia grzesznika poprzez wiarę

i niezależnie od jego uczynków,

- *soli Deo gloria – jedynie Bóg jest godzien oddania Jemu czci przez stworzenie [10].*

Obecnie protestantyzm dzieli się na dwa podstawowe nurty: ewangelicki i ewangelikański. Do nurtu ewangelickiego zaliczają się luteranie i kalwini a do nurtu ewangelikańskiego zielonoświątkowcy, adwentyści i baptyści. Na terenie Polski działają takie kościoły protestanckie jak Kościół Ewangelicko-Augsburski (luteranie), Kościół Ewangelicko-Reformatorski (kalwini), Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej (metodyści) oraz pomniejsze Kościoły jak Ewangeliczna Wspólnota Zielonoświątkowa, Kościół Chrześcijan Baptystów czy Kościół Zielonoświątkowy, które to wszystkie zrzeszone są poprzez Alians Ewangeliczny w Polsce. Kościół protestancki nie zabiera zwykle autorytatywnego głosu w sprawach wiary i moralności poprzez specjalnie do tego wyznaczone instytucje kościelne tak jak ma to miejsce w Kościele Katolickim, przyjmuje za to rolę doradczą i sugeruje drogę, jaką należy w danej sprawie obrać. Zdarza się jednak, iż w ważnych moralno-etycznych kwestiach protestanci formułują swoje stanowisko. Z powodu wielości wspólnot protestanckich trudno ustalić wspólne stanowisko dotyczące transplantacji – dzielą one jednak najczęściej stanowisko moralności katolickiej: *Bycie dawcą ma w sobie sakramentalny wymiar. Przekazanie organu czy tkanki do przeszczepu jest najwyższym aktem miłosierdzia [2].* W 1990 roku w efekcie prac prowadzonych przez rzymskokatolicką Konferencję Biskupów Niemieckich i Radę Ewangelickiego Kościoła Niemiec powstała Deklaracja ws. Transplantacji Organów. Dokument ten wskazuje swą treścią na poparcie Kościoła Protestanckiego dla idei transplantacji: *Wiemy, że nasze życie jest darem Bożym, który jest nam powierzony, aby Bogu oddać chwałę i pomóc innym ludziom. Owo uwarunkowanie życia obowiązuje do śmierci, a nawet sięga poza nią, ponieważ ziemskie życie ciężko chorych ludzi może zostać uratowane, jeśli możliwe jest pobranie od zmarłego zdrowych organów dla transplantacji. Kto daje zgodę na pobranie organów w wypadku swojej śmierci, działa etycznie odpowiedzialnie, ponieważ w ten sposób można pomóc tym ludziom, których życie jest w wysokim stopniu obciążone lub zagrożone. Członkowie rodziny, którzy dają zgodę na transplantację organów, nie wykazują braku szacunku wobec zmarłego. Działają w sposób*

etycznie odpowiedzialny, ponieważ nie zważając na odczuwany przez nich ból decydują w imieniu zmarłego o pomocy dla innych ludzi, którym przez transplantację może zostać uratowane życie [11]. Wspólne dla wszystkich kościołów protestanckich jest także uznanie zakazu pobrania narządów, jeśli potencjalny dawca nie życzył sobie tego oraz zakaz komercjalizacji procesu pozyskiwania narządów.

Kościół Ewangelicko-Augsburski

Kościół Ewangelicko-Augsburski (luteranie) jest przychylny transplantologii jako metodzie terapeutycznej i uznaje, iż przekazanie organów do przeszczepu jest niewątpliwie aktem społecznym, umożliwiającym oddanie przez umierającego tzw. ostatniej posługi bliźnim oraz wyraz miłości do nich. W październiku 2010 roku przedstawiciele Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce wydali oświadczenie w sprawie dawstwa i transplantacji narządów, w którym mowa między innymi o tym, iż: *Polscy luteranie w niniejszym Oświadczeniu uznają, że transplantacja organów jest metodą moralnie akceptowalną i widzą w rozwoju transplantologii szansę na ratowanie życia wielu ludzi. Jednocześnie uznają, że przeszczep organów może być stosowany tylko w tym przypadku, gdy inne metody leczenia nie są możliwe. Transplantologia nie może być stosowana jako metoda wymiany sprawnych narządów na lepsze lub jako element szeroko rozumianej chirurgii plastycznej [12].* Dalej w dokumencie hierarchowie podkreślają, iż: *Wiara w zmartwychwstanie nie kłóci się z możliwością ofiarowania swoich organów po śmierci drugiej osobie. Teologicznym uprawomocnieniem dawstwa organów jest zasada miłości bliźniego. Jako wyznawcy Chrystusa głosimy, że gotowi jesteśmy do poświęcenia, do ofiarowania siebie drugiemu człowiekowi, rozciągamy tę zasadę na możliwość ofiarowania swoich organów po śmierci innej osobie, w celu ratowania życia [12].* Jednocześnie Kościół Ewangelicko-Augsburski wskazuje także, że akceptuje dawstwo od dawców żywych organów parzystych, wskazując równocześnie na rozważę przy analizie zagrożeń, jakie pobranie nieś może dla dawcy. W oświadczeniu pojawia się także stanowisko względem ewentualnej komercjalizacji procesu transplantacji, w którym luteranie stwierdzają, iż w żadnym wypadku organy nie mogą stanowić przedmiotu transakcji, co wynika z faktu, iż nikt nie może siebie traktować jak przedmiot.

Podjęta zostaje w oświadczeniu także problematyka transplantacji narządów odzwierzęcych, której to Kościół Ewangelicko-Augsburski jest przeciwny. Na zakończenie dokumentu podkreślone zostaje, że transplantacja winna pozostawać metodą leczenia i ratowania życia i zdrowia ludzkiego, a nie ewentualnym sposobem na zapewnienie nieśmiertelności, co spowodowałoby zachowanie sprzeczne z wiarą w zmartwychwstanie. Luteranie na całym świecie popierają ideę transplantacji zaznaczając równocześnie, iż decyzja o takowym darze jest suwerenną decyzją każdego człowieka, a kościół wskazuje tylko drogę, jaką można w tej kwestii podążać.

Kościół Ewangelicko-Methodystyczny

Kościół Ewangelicko-Methodystyczny jako jedyny z pośród kościołów ewangelickich posiada skodyfikowaną naukę społeczną, co pozwala mu na zajęcie oficjalnego stanowiska względem przeszczepów. Stanowisko to zostało opublikowane po raz pierwszy w Polsce w roku 1996 w dokumencie *Zasady Socjalne Social Principles* i przedstawia się następująco: *Pragniemy wyrazić pogląd, że przeszczepianie i darowanie organów ciała jest działaniem charytatywnym, czynem miłości agape, aktem samoofiarowania. Dostrzegamy życiodajne korzyści płynące z ofiarowania własnych organów i innych tkanek, zachęcamy więc wszystkich ludzi wiary do ofiarowania swych organów i tkanek jako wyrazu miłości i służby dla dobra ludzi, którzy znaleźli się w potrzebie. Nalegamy, aby działano w atmosferze szacunku dla zmarłego czy też żyjącego ofiarodawcy, dla dobra biorcy oraz w zgodzie z regulacjami prawnymi w celu zapobieżenia nadużyciom wobec dawców i ich rodzin* [13]. Stanowisko to jest wspólne dla całego Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego na świecie i ustalone zostało przez Konferencję Generalną, obradująca w 1996 r. w Denver, Kolorado. Dokument ten mimo statusu oficjalnego dokumentu kościelnego, traktowany jest przez twórców jako drogowskaz mający wskazywać, a nie nakazywać jedynie słuszny kierunek.

Kościół Prawosławny

Kościół Prawosławny jest przychylny transplantacji narządów i tkanek jako metodzie terapeutycznej, jego pogląd zbliżony jest do stanowiska Kościoła Katolickiego i opiera się o zasadę „świętości życia”.

Kościół prawosławny nie sprzeciwia się oddaniu narządów i tkanek po śmierci, jeśli są wykorzystane do poprawy życia ludzkiego, dla transplantacji czy eksperymentu medycznego, mającego służyć poprawie skuteczności leczenia lub zapobieganiu chorobom. (Wielebny dr Milton Efthimiou, Dyrektor Kościoła i Społeczności Prawosławnej w Ameryce Północnej i Południowej) [14]. *Wobec pobierania narządów od osób zmarłych za naganne i niedopuszczalne uważa się przyspieszanie śmierci dawcy dla źle pojętego dobra biorcy* [2]. Transplantacje od dawców żywych także są w myśl zasad Kościoła Prawosławnego dozwolone, jednakże każdorazowo wzięte winno być pod uwagę ryzyko i szanse powodzenia takiego zabiegu zarówno w stosunku do biorcy jak i dawcy narządów. Kościół Prawosławny uważa, iż nie należy nikogo zmuszać do dawstwa narządów, lecz zachęcać i wskazywać jak dobrym jest to uczynkiem.

Podsumowanie

Mimo rozbieżności i podziałów, jakie stały się w przeszłości udziałem kościołów chrześcijańskich tematyka transplantacji i transplantologii jest jednym z elementów łączących poszczególne Kościoły Chrześcijańskie. Jak pokazują zebrane w niniejszym opracowaniu informacje stosunek kościołów chrześcijańskich względem tematyki transplantacji i transplantologii jest pozytywny a decyzja o przekazaniu organów w celu przeszczepienia uznawana za wyraz oddania i troski o dobro innych ludzi. Wspólnym elementem jest także uznanie ewentualnej komercjalizacji transplantologii za etycznie i moralnie niedopuszczalne i przekreślające wzniosłość idei transplantacji jako najwyższego wyrazu miłości bliźniego.

Konflikt interesów / Conflict of interest

Brak/None

Adres do korespondencji:

✉ Michał Mandecki

Zakład Ratownictwa i Medycyny Katastrof, Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

ul. Dąbrowskiego 79, 60-529 Poznań

☎ (+48 61) 854 68 54

✉ michalmandecki@ump.edu.pl

Piśmiennictwo

1. Katechizm Kościoła Katolickiego, p. 2296, <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkckIII-2-2.htm> pobrano dnia 15.03.2012.
2. Rutkowski B, Kaliciński P, Śledziński Z, Wujtewicz M, Milecka A (red.). Wytyczne dotyczące zasad zgłaszania, kwalifikacji i przygotowania zmarłych dawców do pobrania narządów. Gdańsk: Via Medica; 2009. s. 26-34.
3. Jan Paweł II. Przemówienie Jana Pawła II na I Międzynarodowy Kongres Stowarzyszenia na rzecz Wspólnoty Narządów, 20.06.1991r. http://drugieserce.jaw.pl/kosciol_papiez/?przemowienie-jana-pawla-ii,8 pobrano dnia 10.02.2012.
4. Kniaź G. Kościół a transplantacje. W: Biblioteka Wiedzy o Transplantacji, tom 1, Stowarzyszenie „Życie po przeszczepie” 2005, http://www.przeszczep.pl/pdf/bibl_wiedzy_1.pdf pobrano dnia 13.02.2012.
5. Jan Paweł II. Encyklika Evangelium vitae, 86. Warszawa: KAI; 2005. s. 141-142.
6. Jan Paweł II. Przemówienie Jego Świątobliwości Jana Pawła II skierowane do uczestników Międzynarodowego Kongresu Transplantologicznego, Rzym, 29.08.2000r. http://drugieserce.jaw.pl/kosciol_papiez/?przeslanie-jana-pawla-ii,19, pobrano dnia 21.01.2012.
7. Karta pracowników służby zdrowia. Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia. Watykan 1995. http://www.kdsz.pl/e107_files/doko/KPSZ.html#87 pobrano dnia 20.02.2012.
8. <http://www.ksiadzartur.pl/publikacje/2011/03/22/37-koscioly-anglikanske-wobec-pobierania-embrionalnych-komerek-macierzystych/> pobrano dnia 15.03.2012.
9. Krajewska-Kułak E, Wrońska I, Kędziora-Kornatowska K (red.). Problemy wielokulturowości w medycynie. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL; 2010. s. 331.
10. Wolna Encyklopedia Wikipedia <http://pl.wikipedia.org/wiki/Protestantyzm> pobrano dnia 15.03.2012.
11. Bryncz D. Transplantacja organów. www.ekumenizm.pl/article.php?story=20050501182156961&query=Deklaracja+ws.+Transplantacji+Organ%F3w pobrano dnia 16.03.2012.
12. Oświadczenie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP w sprawie transplantacji i dawstwa organów, www.luteranie.pl/pl/index.php?D=3355 pobrano dnia 15.03.2012.
13. Zasady Socjalne, Społeczne Nauczanie Zjednoczonego Kościoła Metodystycznego, www.metodysci.pl/zasady%20socjalne.html pobrano dnia 26.03.2012.
14. Transplantacja. Poradnik. <http://pkzr.blogspot.com/p/jak-zyc-z-rakiem-aby-wrocic-do-zdrowia.html> pobrano dnia 18.03.2012.